

Tropologia w hermeneutyce Hieronima ze Strydonu

Tropology in the Hermeneutics of Saint Jerome

Ks. Jarosław Nowaszczuk¹

Abstract: Tropology is one of the patristic methods of interpreting the biblical text. Saint Jerome includes it in his hermeneutical canon, which he calls “the triple description and rule of Sacred Scripture” (*triplex descriptio et regula Scripturarum*). He also explains that the essence of tropology is moral interpretation. The main problem of this study is to present the provenance of this method, and then to discuss what it consists of in the understanding of Saint Jerome and what rules it is governed by.

Keywords: tropology; senses of Bible; ancient hermeneutic; patristic allegoresis; exegesis of the Church Fathers; the moral interpretation of Scripture by Saint Jerome

Kiedy na przełomie XX i XXI wieku drukiem ukazało się angielskojęzyczne tłumaczenie dzieła Henriego de Lubaca *Medieval Exegesis. The Four Senses of Scripture*, można było sądzić, że tropologia, która jest jednym z tytułowych „czterech sensów Pisma”, przedrze się jako metoda hermeneutyki do powszechnej świadomości². Oczekiwanie było o tyle uprawnione, że autor – jak sam wyznaje – opracował studium w tym celu, by wyjść naprzeciw potrzebom współczesnego Kościoła, który potrzebuje nie tylko egzegezy naukowej, lecz duchowego odczytywania Biblii w taki sposób, jak miało to miejsce u początków chrześcijaństwa dla doświadczenia wiary i obrony jej czystości³. Właśnie ten pogląd, zakładający konieczność kontynuacji wykładni zawartych w pismach Ojców Kościoła, spotkał się z krytyką Johna Contreniego, który już po edycji pierwszego tomu monografii uznał takie podejście za niemetodyczne, za tendencję przestarzałą

¹ Ks. dr hab. Jarosław Nowaszczuk, profesor nadzwyczajny, Instytut Literatury i Nowych Mediów – Instytut Nauk Teologicznych, Uniwersytet Szczeciński, Polska; e-mail: jaroslaw.nowaszczuk@usz.edu.pl; ORCID: 0000-0002-4584-5184.

² H. De Lubac, *Medieval Exegesis. The Four Senses of Scripture*, t. 1-2, tł. M. Seban – E.M. Macierowski, Edinburgh 1998-2000; t. 3, Grand Rapids 2009.

³ De Lubac, *Medieval Exegesis. The Four Senses of Scripture*, t. 1, s. 267.

i obcą dzisiejszej nauce⁴. W swej książce przyznała mu rację Frances Young, nazywając koncepcję anachroniczną⁵. Podobne opinie wyrazili także inni bibliści, jak uświadamia relacja Kevina L. Hughesa z sesji stowarzyszenia Society for the Study of the Bible in the Middle Ages⁶. Ostatecznie, jak stwierdza amerykański badacz, argumenty Lubaca nie przekonały współczesnych teologów⁷. Już od siebie dodaje natomiast, że hermeneutyka czterech sensów to widmo (*spectre*), które zdaje się czaić w drugim planie, a niekiedy zajmuje miejsce pierwszoplanowe⁸. Tak zasadnicze odrzucenie teorii przez egzegetów sprawiło, że pojęcie tropologia w swym znaczeniu teologicznym nadal nie zakorzeniło się jako *terminus technicus*. *Słownik języka polskiego* nie odnotowuje wyrazu w ogóle, co z kolei przekłada się na trudności w translacjach tekstów oryginalnych, w których tłumacze – jak zostanie pokazane na przykładach – bądź to pozostawiają wyraz w wersji oryginalnej, bądź zastępują różnorodnymi odpowiednikami. Potrzebę uściśleń terminologicznych w sferze badań pisarstwa antyku postulował niedawno na łamach *Vox Patrum* Jacek Zieliński⁹. Z kolei Mariusz Szram we wprowadzeniu do monografii poświęconej aleksandryjskiej alegorezie ukazuje wagę patrystycznej wykładni Pisma Świętego. Przywołując szerokie spektrum literatury przedmiotu, uzmysławia, że interpretacja duchowa jest tak stara jak sam Kościół, a uczeni obecnej doby dostrzegają braki metody historyczno-krytycznej. Co więcej, wywód prowadzi do konstatacji, iż istnieje korelacja pomiędzy ortodoksją wiary a korzystaniem z patrystycznej egzegezy¹⁰. Biorąc to wszystko pod uwagę, celem niniejszego studium jest prezentacja teoretycznych założeń tej metody hermeneutycznej, którą Ojcowie Kościoła określają mianem tropologii.

⁴ J. Contreni, 99.08.13, *Lubac, Medieval Exegesis*, t. 1: *The Four Senses of Scripture*, w: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/tmr/article/view/14822/20940> (dostęp: 07.09.2023).

⁵ F.M. Young, *Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture*, Cambridge – New York 1997, s. 186.

⁶ K.L. Hughes, *The „Fourfold Sense”: De Lubac, Blondel and Contemporary Theology*, „Heythrop Journal” 42/4 (2001) s. 451.

⁷ Hughes, *The „Fourfold Sense”*, s. 460.

⁸ Hughes, *The „Fourfold Sense”*, s. 451.

⁹ J. Zieliński, *Alegoria a alegoreza – przyczynek do dyskusji o poprawności terminów stosowanych w badaniach nad alegorezą grecką, żydowską i wczesnochrześcijańską*, *VoxP* 86 (2023) s. 7-34.

¹⁰ M. Szram, *Duchowy sens liczb w alegorycznej egzegezie aleksandryjskiej (II-V w.)*, Lublin 2001, s. 7-10.

Aby to osiągnąć, najwłaściwszym wydawało się sięgnięcie po pisma Hieronima ze Strydonu, ponieważ – jak zaznacza Joseph Weissenbach – to właśnie ten prezbiter cieszył się tak głęboką znajomością Biblii, że rozwiązania kwestii wątpliwych poszukiwał u niego papież Damazy, a później Augustyn, Paulin, Chromacjusz i wielu innych¹¹. Podążając za ich przykładem, analiza dotyczyć będzie tych pism świętego Hieronima, w których tłumaczy on znaczenie tytułowego pojęcia i przedstawia istotę stosowanej przez siebie metody egzegetycznej. Omówiona zostanie również proveniencja i opinie starożytnych pisarzy kościelnych dotyczące tropologii. Wszystko to ma prowadzić do potwierdzenia tezy, iż była ona w okresie patrystycznym utrwaloną i rozpowszechnioną koncepcją hermeneutyczną, co wyklucza pogląd, jakoby stanowiła osobliwość średniowiecza, a Ojcowie Kościoła byli jedynie jej prekursorami.

1. Uściślenia terminologiczne

Święty Hieronim wtajemnicza wprost w stosowaną przez siebie metodykę interpretacji Pisma Świętego w liście do Hedibii. Wychodzi od cytatu z Księgi Przysłów (Prz 22,20-21)¹², uświadamiając, że odpowiedź, by była prawdziwa, wymaga zastanowienia i wiedzy w trzech zakresach, co z kolei skłania go do wyszczególnienia trzech kroków na drodze objaśniania tekstu biblijnego. Ten model nazywa „potrójną deskrypcją i regułą Pisma Świętego” (*triplex descriptio et regula Scripturarum*)¹³. Następnie opisuje poszczególne fazy procesu interpretacji:

[...] pierwsza, abyśmy je rozumieli według historii, druga – według przenośni, trzecia – według pojmowania duchowego. W historii zachowuje się kolejność tego co napisane; w przenośni od znaczenia dosłownego wznosi-

¹¹ J. Weissenbach, *De eloquentia Patrum*, t. 2, Augustae Vindelicorum 1775, s. 162.

¹² Tekst Pisma świętego Prz 22,20-21 przywołany w Hieronimus, *Epistulae* 120, 12, PL 22, 1005; CSEL 55, 513 odbiega od wersji Biblii Tysiąclecia i ma następujące brzmienie: „Tu autem describe ea tripliciter in consilio et scientia, ut respondeas verba veritatis, his qui proponunt tibi (‘a ty opisz to trojako, dając radę i pouczenie, abys odpowiadał słowami prawdy tym, którzy się do ciebie zwracają’), tł. J. Czuj, Hieronim ze Strydonu, *Listy*, t. 4, opr. M. Ożóg – H. Pietras, ŻMT 63, Kraków 2011, s. 79*.

¹³ Tłumacz listu oddał wyrażenie *descriptio et regula Scripturarum* jako „sposób i zasada rozumienia Pisma Świętego”. Zob. Hieronimus, *Ep.* 120, 12, PL 22, 1005, *Listy*, ŻMT 63, s. 79*.

my się do głębszego i cokolwiek u poprzedniego narodu dokonało się cieleśnie, tłumaczymy w sensie moralnym i obracamy na pożytek naszej duszy. W duchowej kontemplacji przechodzimy do rzeczy wznioślejszych, ziemskie opuszczamy, mówimy o przyszłej szczęśliwości i o sprawach niebieskich, aby rozważanie obecnego życia było cieniem przyszłego szczęścia¹⁴.

W przytoczonym tłumaczeniu nie pada termin „tropologia”, ponieważ ks. Jan Czuj oddał go w ojczystym języku słowem „przenośnia”. Zastosowane rozwiązanie może być jednak mylące, ponieważ ekwiwalent przenośni stanowi grecki termin „metafora”. Ta natomiast jest wliczana do rzędu figur retorycznych, nazywanych także tropami. Dyscyplina, która zajmuje się tą sferą, a którą Avi Sion włącza do zakresu logiki języka¹⁵, również bywa nazywana tropologią, o czym przekonują na przykład monografie *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor* Franka R. Ankersmita czy zbiorcza praca *Tropological Thought and Action*¹⁶. Dlatego angielskojęzyczny słownik Collinsa wyraźnie rozróżnia zakresy semantyczne wyrazu *tropology*, wskazując, że może to być traktat o figurach retorycznych lub używanie języka symbolicznego w piśmie lub mowie¹⁷. Co bardziej istotne, jako trzeci zakres znaczeniowy odnotowuje właściwe dla teologii rozumienie pojęcia, zgodnie z którym tropologia to nazwa na opisanie moralnej i symbolicznej wykładni Pisma Świętego¹⁸. Bez wątplenia właśnie ostatnie uję-

¹⁴ Hieronimus, *Ep.* 120, 12, PL 22, 1005: „[...] prima, ut intellegamus eas iuxta historiam, secunda iuxta tropologiam, tertia iuxta intellegentiam spiritalem. In historia eorum, quae scripta sunt, ordo servatur; in tropologia ad maiora consurgimus et, quicquid in priori populo carnaliter factum est, iuxta morem interpretamur locum et ad animae nostrae emolumenta convertimus; in spiritali θεωρία ad sublimiora transimus, terrena dimittimus, de futurorum beatitudine et caelestibus disputamus, ut praesentis vitae meditatio umbra sit futurae beatitudinis”, tł. *Listy*, ŻMT 63, s. 79*.

¹⁵ A. Sion, *Future Logic: Categorical and Conditional Deduction and Induction of the Natural, Temporal, Extensional, and Logical Modalities*, Vancouver Island 1990, s. 384-385.

¹⁶ F.R. Ankersmit, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley – Los Angeles – London 1994; *Tropological Thought and Action*, red. M. Živković – J. Pelkey – J.W. Fernandez, b.m.w. 2022.

¹⁷ *Tropology*, w: *Collins English Dictionary*, w: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/tropology>, (dostęp: 07.08.2023).

¹⁸ *Tropology*. H. De Lubac uważa, że oba sposoby pojmowania terminu nie są w stosunku do siebie przeciwstawne, lecz u podstaw chrześcijańskiego rozumienia tropologii

cie jest zbieżne z myślą Hieronima wyrażoną w przytoczonym tekście, a nie zakres teorii figur, którego Ojcowie także byli świadomi, o czym przekonuje treść dzieła *De doctrina Christiana* świętego Augustyna¹⁹.

Jak tłumaczy Hieronim w przywołanym fragmencie listu, tropologia jako metoda hermeneutyczna polega na przejściu od pojmowania literalnego do bardziej wzniosłej wykładni moralnej, która ma przynieść pożytek duszy. Tak samo rozumiał ten model interpretacji tekstu współczesny egzegecie Jan Kasjan. W jego opinii jest ona „wyjaśnieniem moralnym dla poprawy życia, a dotyczącym praktycznego wychowania” (*moralis explanatio ad emendationem vitae et instructionem pertinens actualem*)²⁰. Jak tłumaczy, to „dzięki niej badamy roztropnie każde zachowanie, oceniając, czy jest pożyteczne i godziwe”²¹. Podobnie opisuje tropologię Eucheriusz z Lyonu, który – poprzedzając dystynkcje wskazaniem, iż „wszyscy uczeni tak sądzą” (*docti quique [...] putant*) – uzmysławia, że nie jest to jego własny pomysł, lecz wiedza powszechna²². Jak zatem podaje, w wykładzie Pisma Świętego „duszą jest sens moralny, który nazywa się tropicznym” (*anima in morali sensu, qui triopicus dicitur*)²³. Takie pojmowanie tropologii utrwaliło się w myśli teologicznej, czego potwierdzenie odnaleźć można w dziele Izydora z Sewilli, który podaje, że interpretować Biblię tropologicznie (*tropologice*) to znaczy „zgodnie z wiedzą moralną” (*iuxta morem scientiam*)²⁴. Ujęcie w przedstawionej postaci, inspirowane bądź to na-

leży właśnie teoria figur retorycznych, gdzie trop przekształca znaczenie słów, odnosząc je do czegoś więcej niż oznaczają literalnie. Zob. S.K. Wood, *Spiritual Exegesis and the Church in the Theology of Henri De Lubac*, Eugene 1998, s. 66.

¹⁹ Augustinus Hipponensis, *De doctrina Christiana* 4, 7, 15, PL 34, 96. Frazę „de eloquentia Prophetarum, ubi per tropologiam multa obteguntur” tłumacz oddał w słowach „elokwencję proroków, u których wiele rzeczy jest niejasnych z powodu występowania tropów”, tł. J. Sulowski, Święty Augustyn, *De doctrina Christiana. O nauce chrześcijańskiej*, Warszawa 1989, s. 199.

²⁰ J. Cassianus, *Conlationes* 14, 8, CSEL 13, 405. Tłumacz oddał łacińską frazę nieco inaczej jako „interpretację moralną, dotyczącą więc ascezy i poprawy życia”. Zob. A. Nocoń, Jan Kasjan, *O wiedzy duchowej. Rozmowa XIV z ojcem Nesterosem*, Z Tradycji Mniszej 48, Tyniec 2011, s. 41.

²¹ Nocoń, Jan Kasjan, *O wiedzy duchowej*, s. 43.

²² Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* Praef., CSEL 31, 5 (tł. własne).

²³ Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae* Praef., CSEL 31, 5 (tł. własne).

²⁴ Isidorus Hispaliensis, *Sententiarum libri tres* 1, 18, 12, PL 83, 579 (tł. własne).

uczaniem Hieronima, bądź innych Ojców, zostało przejęte przez Będę Czcigodnego, a następnie przez wielu innych, a pośród nich Amalariusza, Rabana Maura i w dalszej kolejności przez Ryszarda od świętego Wiktora, Gerneriusza, aż po Bonawenturę i Tomasza z Akwinu²⁵. Ten ostatni wprost odwołuje się do pism Bedy Czcigodnego, nie pozostawiając wątpliwości co do źródeł swoich poglądów²⁶. Inni nawiązują do antycznych pisarzy, choć często tego nie zaznaczają, jakkolwiek nawet wprost cytują słowa poprzedników.

Powszechną znajomość wykładni moralnej Pisma Świętego potwierdza fakt, że antyczni pisarze kościelni stosują termin tropologia i powiązane z nim pochodne *tropologice*, *tropologico sensu*, nie tłumacząc zjawiska, lecz zakładając u czytelnika rozumienie określeń. W tej grupie autorów można wymienić Arnobiusza Młodszeo, a zwłaszcza Werekundusa z Iunca²⁷. Terminy odnaleźć można także w tekście pelagianisty Juliana z Eklanum w traktacie przypisanym później Rufinowi²⁸. Augustyn, przejmując retoryczne rozumienie wyrazu, nie wprowadził go do swoich rozróżnień dotyczących sensów biblijnych. Co istotne, biskup Hippony podzielał przekonanie Hieronima, że przedstawianie na jedynie literalnym wykładzie jest niewystarczające, czemu dał wyraz choćby w *De civitate Dei*, komentując budowę arki Noego²⁹. Wyjaśnieniu metody właściwej interpretacji Pisma Świętego w sferze

²⁵ Beda Venerabilis, *De tabernaculo* 1, 6, PL 91, 410; Rabanus Maurus, *Commentarii in Exodum* 3, 11, PL 108, 148); S. Amalarius, *De Ecclesiasticis officiis* 1, 19, PL 105, 1037; Richardus a Sancto Victore, *Exegetica* 5, 19 (*Nonnullae allegoriae Tabernaculi Foederis*), PL 196, 200; S. Bonaventura, *Prologus in Breviloquium* 4, w: *Opuscula varia theologica*, t. 5, Quaracchi 1891, s. 205; Thomas de Aquino, *Summa Theologiae* p. 1, q. 1, a. 10, arg. 1, w <https://www.corpusthomisticum.org/sth1001.html> (dostęp: 17.08.2023).

²⁶ Thomas de Aquino, *Quaestiones de quodlibet* 7, q. 6, a. 2, s.c. 2, w: <https://www.corpusthomisticum.org/q07.html> (dostęp: 17.08.2023).

²⁷ Arnobius Iunior, *Conflictus cum Serapione* 1, 15, CPL 239, 924. Werekundus stosuje termin wielokrotnie. Zob. Verecundus Iuncensis, *Commentarii super Cantica Ecclesiastica 2 (In canticum Deuteronomii)* 1, w: *Spicilegium Solesmense* [...], t. 4, ed. J.B. Pitra, Parisii 1858, s. 10; 2, 7, w: Verecundus Iuncensis, *Commentarii super Cantica Ecclesiastica 2*, s. 14-15; 2, 14, w: Verecundus Iuncensis, *Commentarii super Cantica Ecclesiastica 2*, s. 18; 6 (*In canticum Habacuc*) 28, w: Verecundus Iuncensis, *Commentarii super Cantica Ecclesiastica 2*, s. 89.

²⁸ Rufinus Aquileiensis, *Commentarius in Amos prophetam* 1, 2, PL 21, 1059.

²⁹ Augustinus Hipponensis, *De civitate Dei* 15, 27, CSEL 40, 118-119, tł. W. Kubic-ki: Święty Augustyn, *Państwo Boże*, Kęty 1998, s. 590.

niejednoznaczności (*ambigua*) poświęcił z kolei księgę trzecią dzieła *De doctrina Christiana*, jak informuje na jej wstępie³⁰. Sam dokonuje także rozróżnienia sensów tekstu, o czym będzie jeszcze mowa.

Przekonanie, że wydarzenia biblijne mają głębsze znaczenie niż tylko historyczne jest wspólne dla Ojców Kościoła, chociaż – jak zauważa Robert Bellarmin – posługują się oni zróżnicowaną nomenklaturą na opisanie poszczególnych zakresów interpretacji³¹. Nie zawsze formułują również teoretyczne zasady wykorzystywanej przez siebie metody hermeneutycznej. Powszechnie stosują natomiast w praktyce wykładnie moralne, alegoryczne i duchowe, czego potwierdzeniem może być nader okazały wypis testimoniów tego rodzaju z dorobku pisarzy tak greckich jak i łacińskich, który przedstawia w swej pracy Gottlob Sigismundus Donner, odnosząc się tylko do jednej kwestii – do patrystycznej interpretacji cudów Chrystusa Pana, czy też Vincentius Zapletal w sferze innych zagadnień³².

2. Trzy i cztery sensy Pisma Świętego

W cytowanym liście do Hedibii, podobnie zresztą jak w komentarzu do księgi proroka Ezechiela, Hieronim wyszczególnia trzy, a nie znane z pism Jana Kasjana czy Augustyna – cztery modele interpretacji Biblii. Jak można zobaczyć na szkicu poniżej, prezbiter lokuje je schematycznie jeden ponad drugim, podążając drogą *ad maiora*, co nie odpowiada zasobom języka polskiego, gdzie sens może być „głębszy”, ale nie „wyższy”.

³⁰ Augustinus Hipponensis, *De doctrina Christiana* 3, 1, 1 (PL 34, 65), tł. Święty Augustyn, *De doctrina Christiana. O nauce chrześcijańskiej*, s. 119.

³¹ R. Bellarminus, *De Verbo Dei* 3, 3, 6, Moguntiae 1842, s. 214.

³² G.S. Donner, *Sententiarum de miraculis Jesu Christi recensum Patribus sex priorum saeculorum*, Lipsiae 1810, s. 30-46; V. Zapletal, *Hermeneutica Biblica*, Friburgi Helvetiorum 1897, s. 40-41. 45. 48.

Hieronim		Augustyn ^a	Jan Kasjan ^b
<i>Ep.</i> 120, 12 ^c	<i>Comm. in Ezech.</i> 5, 16 ^d		
poznanie duchowe (<i>intelligentia spiritualis</i>) ↑ tropologia (<i>iuxta tropologiam</i>) ↑ historia (<i>iuxta historiam</i>)	wzniosłe i święte poznanie ^e (<i>sublimis sacraque intelligentia</i>) ↑ tropologia (<i>per tropologiam</i>) ↑ litera (<i>iuxta litteram</i>)	historia (<i>secundum historiam</i>) alegoria (<i>secundum allegoriam</i>) analogia (<i>secundum analogiam</i>) etiologia (<i>secundum aetiologiam</i>)	1. interpretacja historyczna (<i>historica interpretatio</i>) 2. poznanie duchowe (<i>intelligentia spiritualis</i>) – tropologia (<i>tropologia</i>) – alegoria (<i>allegoria</i>) – anagogia ⁵ (<i>anagoge</i>)

Modele hermeneutyczne Ojców przełomu IV i V wieku

Trzy powstałe w zbliżonym czasie teorie interpretacji Biblii są do siebie podobne, ale nie identyczne. Obok tego, że Augustyn i Kasjan wyszczególniają inną liczbę elementów, każdy z Ojców porządkuje je ponadto w sobie właściwy sposób. Biskup Hippony w ogóle nie odnotowuje tropologii w swym katalogu. Jan Kasjan włącza ją do zakresu poznania

^a Augustinus Hipponensis, *De Genesi* 2, 5, PL 34, 222. Augustyn daje w tym miejscu próbkę interpretacji zgodnie z wyszczególnionym kluczem, komentując prolog Księgi Rodzaju.

^b Cassianus, *Conlationes* 14, 8, CSEL 13, 404.

^c Hieronymus, *Ep.* 120, 12, PL 22, 1005.

^d Hieronymus, *Commentarii in Ezechielem* 5, 16, PL 25, 147-148.

^e Nazwę przejęto z tłumaczenia Arkadiusza Noconia. Zob. Jan Kasjan, *O wiedzy duchowej. Rozmowa XIV z ojcem Nesterosem*, Z Tradycji Mniszej 48, s. 40. Albert Gorzkowski w translacji pracy Henryka Lausberga pozostawia termin w oryginalnym brzmieniu i odnotowuje jako anagoge. Zob. H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, Bydgoszcz 2002, s. 484.

duchowego. Hieronim zdaje się być bliski temu przekonaniu. Wprawdzie w liście 120 wyszczególnia zakres *intelligentia spiritualis* jako osobny typ poznania. W komentarzu do pism proroka Ezechiela stwierdza jednak, że także dzięki tropologii rozumiemy Pismo Święte „zgodnie z sensem duchowym” (*iuxta spiritalium sensum*)³³.

Zdaniem tłumacza Wulgaty lektura Biblii ma być rodzajem wędrówki wzwyż. Mocno uwydatniają to zastosowane w tekście listu do Hedibii sformułowania. Zostaje zatem powiedziane, że w tropologii „od wykładni literalnej wznosimy się ku wyższym rzeczom” (*de littera ad maiora consurgimus*)³⁴. W interpretacji duchowej z kolei przechodzimy do tego, co jeszcze bardziej wzniosłe, i porzucamy sprawy doczesne, rozważając przyszłą szczęśliwość³⁵. Eksplikacja moralna w takim ujęciu może zostać opisana jako „wykładnia wyższego rzędu” lub „hermeneutyka środka”. Przemawia za tym także twierdzenie w *Commentarii in Ezechielem*, gdzie święty dwukrotnie podkreśla, że jest to interpretacja „pośrodku” (*medie*)³⁶.

3. Proweniencja

Aline Canellis stwierdza, że wbrew powszechnemu przekonaniu trójstopniowy model hermeneutyki tekstu biblijnego nie jest pomysłem samego Hieronima, lecz prezentuje on w istocie „trzy drogi” przejęte od Orygenesusa³⁷. Tej opinii przyświadcza również wydawca tłumaczenia listów świętego na język polski³⁸. Do podobnego wniosku prowadzą bada-

³³ Hieronymus, *Commentarii in Ezechielem* 12, 40, PL 25, 387.

³⁴ Hieronymus, *Ep.* 120, 12, PL 22, 1005.

³⁵ Hieronymus, *Ep.* 120, 12, PL 22, 1005.

³⁶ Hieronymus, *Ep.* 120, 12, PL 22, 1005: „Pośrednio zaś i zgodnie z tropologią, kiedy odstepujemy od litery, a odrobinę postępujemy wzwyż, jak wówczas, gdy Apostoł mówi: *Napisane jest: nie zawiązesz pyska młótcemu wołu*. I zaraz następuje: *Czyż Bóg troszczy się o woły? Czy raczej nie ze względu na nas właśnie to powiedział?* (1Kor 9,9)” (tł. własne). Robert Bellarmin, streszczając nowotestamentalny wywód, wyjaśnia, że odwołanie do Księgi Powtórzonego Prawa (Pwt 25, 4) uprawomocnia utrzymanie kaznodziejów przez wiernych. Zob. Robertus Bellarminus, *De Verbo Dei Libri Quattuor* 3, 3, 5, s. 214.

³⁷ A. Canellis, *Jerome's hermeneutics: how to exegete the Bible?*, w: *Patristic Theories of Biblical Interpretation. The Latin Fathers*, red. T. Toom, Cambridge 2016, s. 62.

³⁸ Zob. adnotację poniżej tekstu tłumaczenia w: Hieronim ze Strydonu, *Listy*, ŻMT 63, s. 79*.

nia Pierre'a Jaya upowszechnione w artykule z 1980 roku³⁹. Zestawiając teksty Orygenesusa i Hieronima, pokazuje on, że układ wywodu jest u tego ostatniego bezsprzecznie inspirowany dziełem *Περὶ ἀρχῶν* poprzednika. W obu wypadkach pojawia się nawiązanie do fragmentu Księgi Przysłów (Prz 22,20-21), które skłania autorów do wskazania na trzy drogi interpretacji Biblii⁴⁰. Szczegółowa analiza tekstu przeprowadzona przez francuskiego badacza nie pozostawia wątpliwości, że Hieronim znał i inspirował się dziełem Orygenesusa. Co istotne, sam Jay spostrzega, że zależności są daleko idące, ale wykład nie jest tożsamy⁴¹. Jak odnotowuje Samuel Davidson, w dorobku aleksandryjczyka termin *τροπολογία* stanowi odpowiednik trzeciego zakresu sensu Pisma – *πνευματικός*⁴². Z kolei Elisabeth Dively Lauro zauważa, że Orygenes w ścieżce interpretacji środka czyli *ψυχή* nie odwołuje się do sfery moralności, co dla Hieronima jest istotą tego stopnia wykładni⁴³. Upowszechnienie greckiego terminu „tropologia” badaczka upatruje w sposobie, w jaki „sens środkowy” (*middle sense*) został oddany w translacjach pism aleksandryjczyka na język łaciński dokonanych przez Rufina i samego Hieronima⁴⁴. Ostatecznie nie bez znaczenia mógł być fakt, że ten ostatni był krytyczny w stosunku do aleksandryjskiej metody hermeneutycznej orygenistów, jak podkreśla cytowana już Aline Canellis. Nie był zresztą w tym podejściu odosobniony. Charles Kannengiesser spostrzega, że przeciw stosowaniu alegoryzacji w wykładzie Biblii występował już Tertullian i Ireneusz, ponieważ w ich czasach ta metoda pojawiała się często wśród gnostyków⁴⁵. Sam Hieronim zarzucał Orygenesowi, że ten przekraczał właściwą miarę w swych dywagacjach, nie biorąc pod uwagę warstwy historycznej⁴⁶. Ostatecznie zatem badania prowadzone przez dzisiejszych naukowców uświadamiają, że teoria czy raczej teorie hermeneutyki tekstu nie były oryginalnymi pomysłami Ojców przełomu IV i V wieku, co – zgodnie z poczynionymi już adnotacjami – sami niekiedy sygnalizują. Konieczne nie są także

³⁹ P. Jay, *Saint Jérôme et le triple sens de l'Écriture*, REAug 26 (1980) s. 214-227.

⁴⁰ Jay, *Saint Jérôme et le triple sens de l'Écriture*, s. 217.

⁴¹ Jay, *Saint Jérôme et le triple sens de l'Écriture*, s. 218-219.

⁴² S. Davidson, *Sacred Hermeneutics Developed and Applied*, Edinburgh – London – Dublin 1843, s. 103.

⁴³ E. Dively Lauro, *The Soul and Spirit of Scripture within Origen's Exegesis*, Boston 2005, s. 67. Por. Origenes, *De principiis* 4, 11, PG 11, 364.

⁴⁴ E. Dively Lauro, *The Soul and Spirit of Scripture within Origen's Exegesis*, s. 67-68.

⁴⁵ Ch. Kannengiesser, *Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in ancient Christianity*, Leiden 2004, s. 251.

⁴⁶ Canellis, *Jerome's hermeneutics: how to exegete the Bible?*, s. 66.

jednolite. Początków opisywanej tu metodyki trzeba zatem szukać w piśmiennictwie wcześniejszym.

Jakkolwiek w powszechnej opinii wykładnia Biblii oparta na poszukiwaniu głębszych znaczeń tekstu to wyróżnik środowiska aleksandryjskiego, Filon nigdy nie posłużył się terminem τροπολογία, podkreśla Panayiotis Tzamalikos⁴⁷. Wyjaśnia jednocześnie, że to pojęcie zostało upowszechnione przez Orygenesesa, który opisywał nim alegorię i typologię, a następnie podjęte przez jego naśladowców, z listy których można przywołać choćby Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nyssy, Dydyma Ślepego, a później Jana Chryzostoma i Cyryla Aleksandryjskiego⁴⁸. Co istotne, świadomość teorii hermeneutycznych była na tyle głęboka, że – jak podkreśla Charles Kannengiesser – w antyku bardzo wyraźnie odróżniano tropologię od typologii, co rzadko bywa odnotowywane w literaturze specjalistycznej⁴⁹. Autor książki *Origen: Philosophy of History and Eschatology* uświadamia z kolei, że w środowisku greckim tropologia została mocno powiązana z alegorią, u wielu autorów wręcz z nią utożsamiona, a przynajmniej nigdy nie była jej przeciwstawiana⁵⁰. Niewykluczone, że z jednej strony spowodowało to rozpowszechnienie terminu w Kościele wschodnim, z drugiej jednak naruszyło autonomię metody, jaką termin opisywał. O swoistym dystansie do niej może świadczyć wywód zawarty w dziele *Eclogae ex Scripturis prophetis*⁵¹. Klemens Aleksandryjski, który uchodzi za autora tekstu, zachęca najpierw do zgłębiania treści Pisma Świętego. Poprzez staranne wniknięcie w znaczenie słów – twierdzi – można bowiem wyjawic ukryty sens czyli „boską wiedzę” (θεία σοφία)⁵². Następnie zauważa, że wielu podchodzi do jej tajemnic niepoważnie, wykorzystując sofistyczną tropologię, z którymi nie mają one nic wspólnego⁵³. Znaczenie wyrażonej opinii ma tym większą wagę, że jest to jedyne miejsce, w którym święty wykorzystuje omawiany tu termin. Jak widać, jest w stosunku do tropologii jednoznacznie krytyczny,

⁴⁷ P. Tzamalikos, *Origen: Philosophy of History and Eschatology*, Leiden 2007, s. 30.

⁴⁸ Tzamalikos, *Origen*, s. 30. Autor zamieszcza wypis tekstów, w których pojęcie zostało wykorzystane przez wspomnianych Ojców.

⁴⁹ Kannengiesser, *Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in ancient Christianity*, s. 255.

⁵⁰ Kannengiesser, *Handbook of Patristic Exegesis*, s. 31.

⁵¹ Clemens Alexandrinus, *Eclogae ex Scripturis Prophetis*, PG 9, 697-728. W języku polskim dzieło jest znane jako „Wypowiedzi profetyczne”. Zob. B. Altaner – A. Stuhler, *Patrologia*, tł. P. Pachciarek, Warszawa 1990, s. 281.

⁵² Clemens Alexandrinus, *Eclogae ex Scripturis Prophetis* 32, PG 9, 716.

⁵³ Clemens Alexandrinus, *Eclogae ex Scripturis Prophetis* 35, PG 9, 716.

wprost wiążąc ją z pogańskim ruchem wędrownych retorów. Niewykluczone, że teza Klemensa Aleksandryjskiego wpłynęła na swoisty dystans nie tyle do metody interpretacji Biblii, co do samego terminu. Co istotne, przywołana opinia prowadzi do wniosku, że hermeneutyka w omawianej tu postaci była stosowana nie tylko w komentowaniu Biblii, ale także innych tekstów, również tych o pogańskim pochodzeniu. Już dawno zwrócił na to uwagę Pierre Daniel Huet, podkreślając, że w ten sposób interpretowano na przykład dorobek Homera⁵⁴. To przekonanie potwierdza studium Catherine Collobert, lecz bez wskazania, że przekładało się to na chrześcijańską egzegezę⁵⁵.

Za sofistyczną metodę interpretacji tekstu tropologię uznaje także Justyn Filozof w *Dialogus cum Tryphone Iudaeo* – dziele, które Panayiotis Tzamalikos uznaje za najstarsze świadectwo wykorzystania terminu w literaturze chrześcijańskiej⁵⁶. Apologeta stwierdza, że sofiści błędnie interpretują dwudziesty drugi wiersz z pierwszego rozdziału Księgi Rodzaju, wykorzystując właśnie tropologię. Ostatecznie dochodzi do wniosku, że nie są oni w stanie ani wypowiedzieć, ani zrozumieć prawdy⁵⁷. Opinia męczennika może prowadzić do błędnego przekonania, że był on równie krytyczny w stosunku do metody interpretacji tekstu co do samych sofistów. Tymczasem w traktacie pojęcie zostaje przywołane jeszcze dwukrotnie i w innych kontekstach. Komentując fragment Księgi Rodzaju, gdzie mowa o przyjęciu przez Abrahama Boga w gościnę (Rdz 18,1-22), wraz z Tryfonem rozważają, czy możliwe, by Stwórca jadł przyniesiony przez patriarchę pokarm. Justyn kończy wywód zachętą, by nie stawiać ostatecznych wniosków, skoro mało znają się na tropologii⁵⁸. Ponieważ rozmowa dotyczy dwóch wykształconych osób, reprezentantów świata żydów i chrześcijan, można upatrywać tu ponownego potwierdzenia, że wykładnia nie należała ani do staro- ani nowotestamentalnej hermeneutyki, lecz została przejęta ze świata pogan, niewykluczone, że od wspominanych już sofistów.

Kontekst, w jakim termin się pojawia, zdaje się z kolei przekonywać, iż Justyn miał to samo rozumienie tropologii, które później odna-

⁵⁴ P.D. Huetius, *Origeniana*, w: Origenes, *Opera Omnia*, t. 23, ed. C. De La Rue – C.V. De La Rue – C.H.E. Lommatzsch, Berolini 1846, s. 264.

⁵⁵ C. Collobert, *Philosophical Readings of Homer: Ancient and Contemporary Insights*, w: *Logos and Muthos: Philosophical Essays in Greek Literature*, red. W. Wians, Albany 2009, s. 133-160.

⁵⁶ Tzamalikos, *Origen*, s. 30.

⁵⁷ Justinus Philosophus, *Dialogus cum Tryphone Iudaeo* 129, PG 6, 778.

⁵⁸ Justinus Philosophus, *Dialogus cum Tryphone Iudaeo* 57, PG 6, 605.

leżć można u Orygenesza, a inne niż u Ojców na zachodzie. W interpretacji tekstu brak bowiem jakiegokolwiek nawiązania do sfery moralnej, a poszukiwania dotyczą raczej typologii lub znaczenia alegorycznego. Potwierdzenie tej intuicji można znaleźć w tłumaczeniu na język łaciński tekstu Justyna, jakie przygotował Johann C.T. Otto⁵⁹. W omawianym fragmencie oddaje on grecki termin τροπολογία jako ‘figuralny sposób wyrażania się’ (*figurata locutio*)⁶⁰. Utożsamienie tropologii z typologią widać u filozofa i męczennika także w ostatnim z fragmentów, gdzie stosuje omawiany tu termin, a gdzie tłumaczy reguły interpretacji Biblii. Co ciekawe, tym razem stwierdza, że sam wykazywał, iż w tekstach natchnionych na skutek wykorzystania tropologii Chrystus jest nazywany kamieniem oraz Jakubem i Izraelem⁶¹.

Z analizy dzieła Justyna wynika, że chrześcijanie stosowali tropologię, choć zetknęli się z nią dzięki poganom, zwłaszcza sofistom. Apologeta zarzuca tym ostatnim jej nadużywanie. Może to skłaniać do wniosku, że metoda pochodzi z dziedziny antycznej retoryki. Takie przekonanie wyraziła Theresia Heither w swym opracowaniu dotyczących pism Orygenesza, ale zostało ono odrzucone przez Panayiotisa Tzamalikosa, który argumentuje, że w pismach pogańskich przed aleksandryjczykiem termin pojawia się zaledwie raz⁶². Informacje, jakie podaje sam badacz, przemawiają w jakimś stopniu za tezą uczonej, skoro przypisuje on metodę hermeneutyczną stoikom. Właśnie pismami tych ostatnich miał się inspirować Orygenes, podejmując metodę alegoryczną, twierdzi Jacek Zieliński, powołując się na Euzebiusza z Cezarei⁶³. Sam Tzamalikos argumentuje, że proveniencji nazwy należy doszukiwać się jako pochodnej wyrażenia *τρέπειν τὸν λόγον*, co tłumaczy jako zmianę desygnacji wyrażenia (*to alter the designation of an expression*)⁶⁴. Takie ujęcie wydaje się bliskie alegorii, z którą Orygenes utożsamiał tropologię. To samo rozumienie zdaje się mieć również Justyn, podobnie zresztą jak większość Ojców wschodnich, o czym już nadmieniono. Tzamalikos, odnosząc się zarówno do pism starożytnych, jak i średniowiecznych, dochodzi do wniosku, że ostatecznie nigdy nie odróżniano tropologii od alegorii jako zjawiska

⁵⁹ Justinus Philosophus, *Dialogus cum Tryphone Judaeo*, w: *Corpus Apologetarum Christianorum Saeculi Secundi*, t. 2, tł. J.C.T. Otto, Jenae 1877.

⁶⁰ Justinus Philosophus, *Dialogus cum Tryphone Judaeo*, t. 2, s. 201.

⁶¹ Justinus Philosophus, *Dialogus cum Tryphone Judaeo* 114, PG 6, 605.

⁶² Tzamalikos, *Origen*, s. 30.

⁶³ Zieliński, *Alegoria a alegoreza*, s. 22.

⁶⁴ Tzamalikos, *Origen*, s. 30.

autonomicznego⁶⁵. Inne spojrzenie na problem reprezentuje wspomniany na początku studium Henri de Lubac. Jak podkreśla Robert Louis Wilken, kardynał odrzuca pogląd o pozachrześcijańskim pochodzeniu hermeneutyki czterech sensów w przekonaniu, że duchowe odczytanie Starego Testamentu jest specyficzne dla wspólnoty wierzących i stanowi odpowiedź na objawienie się Jezusa Chrystusa, który jest kluczem do zrozumienia Pisma Świętego, jego celem i pełnią⁶⁶. Ostatecznie zatem, biorąc pod uwagę wszystkie koncepcje, można pokusić się o stwierdzenie, iż pojmowanie zjawiska przebiegało różnymi drogami na wschodzie i zachodzie cesarstwa. O ile w pierwszym z wymienionych kręgów kulturowych zdominowanym przez osiągnięcia aleksandryjskiej szkoły katechetycznej utożsamiono tropologię z alegorią, o tyle w drugim, nie rezygnując z myślenia symbolicznego, wyodrębniono ją jako samodzielną metodę hermeneutyczną posiadającą własną specyfikę.

4. Zasady i „cienie” tropologii

O znaczeniu moralnej wykładni Pisma Świętego może przekonywać częstotliwość, z jaką Hieronim posługuje się terminem „tropologia” i jego pochodnymi w typie *tropologice*, *tropologica interpretatio*, *tropologica explanatio*. W sumie pojawiają się one w 185 miejscach zachowanych tekstów pisarza⁶⁷. Tę liczbę można uznać za pokaźną ze względu na fakt, że wymienione wyrazy należą do zakresu naukowych terminów technicznych, a nie do zasobów języka codziennego. Hieronim stosuje na ogół określenia jako wskaźniki zapowiadające zmianę sposobu interpretacji Biblii. Pojawiają się one przede wszystkim w osobistych listach świętego i w komentarzach do tekstów profetycznych. W tym ostatnim przypadku zdaje się on podzielać przekonanie Diodora z Tarsu i Teodora z Mopsuestii, że prorok, wypowiadając swe słowo, orzekał zarówno o otaczającej rzeczywistości, jak i o tym, co miało nastąpić w Izraelu⁶⁸. W komentarzach do pism Nowego Testamentu Hieronim stosuje tropologię rzadko. Jest to zresztą zgodne z założeniem, jakie święty przyjął

⁶⁵ Tzamalikos, *Origen*, s. 31.

⁶⁶ R.L. Wilken, *Foreword*, w: H. De Lubac, *Medieval Exegesis. The Four Senses of Scripture*, t. 1, Edinburgh 1998, s. XI-XII.

⁶⁷ Liczbę ustalono, przeszukując zasoby *Catedoc Library of Christian Latin Texts* (Lovanii Novi 1996).

⁶⁸ Kannengiesser, *Handbook of Patristic Exegesis*, s. 255.

na wstępie omówienia Ewangelii świętego Mateusza, dystansując się od wykładni symbolicznej⁶⁹.

Wtajemniczając w tropologię, Hieronim mocno uwydatnia współzależność zachodzącą pomiędzy sensem literalnym Pisma Świętego i jego interpretacją moralną. Jak podkreśla, w historii zawiera się treść duchowa, a w tropologii – prawda historyczna. I konkluduje, że obie sfery potrzebują siebie wzajemnie. Brak jednej z nich sprawia, że nie można osiąść doskonałej wiedzy⁷⁰. Jak należy z kolei przechodzić od sensu literalnego ku moralnemu, pokazuje na przykładzie, komentując czterdziesty rozdział Księgi Ezechiela, w którym zostaje opisana przyszła świątynia. Mówiąc o jednym z wejść (Ez 40,24-27), dołącza następujący komentarz:

A wystarczy to tylko przypomnieć, że cokolwiek w położonej na południu bramie jest tam wymieniane z zastosowaniem mniej wartościowego znaczenia, to znaczy, zgodnie z literą, pojmujemy w znaczeniu duchowym. W tych samych liniach tekstu zawiera się i historia, i tropologia. Lecz ta pierwsza jest niższego rzędu, druga – wyższego. Pierwsza trzyma się ziemi, druga wzlatuje ku temu, co niebiańskie⁷¹.

Tę uwagę natury ogólnej poprzedza krótki opis bramy:

Ezechiel, którego wzmocnił Bóg (to bowiem znaczy jego imię), prowadzi zatem przez poszczególne wejścia i z bramy północnej podąża ku bramie południowej, której czoło i progi, propyleje czy też przedsionki oraz okna wokół miały podobne wielkości: pięćdziesiąt łokci długości i dwadzieścia pięć łokci szerokości. A wstępowało się po siedmiu stopniach ku niej, to jest ku bramie południowej, a jej przedsionek, to jest *elamoth* przed jej drzwiami, a także dwie rzeźbione palmy⁷².

Dalej następuje eksplikacja znaczenia poszczególnych partii tekstu:

⁶⁹ Hieronim ze Strydonu, SWP, s. 440.

⁷⁰ Hieronimus, *Commentarii in Ezechielem* 12, 41, CPL 587, 1601: „[...] ut et in historia spiritalem habeamus intelligentiam et in tropologia historiae veritatem, quorum utrumque altero indiget et si unum defuerit perfecta caret scientia”.

⁷¹ Hieronimus, *Commentarii in Ezechielem* 12, 40, CPL 587, 814, PL 25, 387 (tł. własne).

⁷² Hieronimus, *Commentarii in Ezechielem* 12, 40, CPL 587, 805-811, 819-826, PL 25, 387 (tł. własne). Ta partia wywodu Hieronima jest parafrazą tekstu biblijnego bazującą na różnych jego wersjach

I dokoła wzdłuż okien wszystko pełne było światła. Poszczególne bowiem προβλήματα mają swoją miarę i przez nie do duszy wierzącego dostaje się odpowiednie światło, zwłaszcza jeśliby długość jego życia została przez tajemnicze działanie rozciągnięta na lat pięćdziesiąt, czyli jubileusz, i mógł osiągnąć szerokość nadprzyrodzonego postrzegania świata. W tej rozległej przestrzeni i na placach mądrość działa śmieie i woła donośnym głosem i wchodzi po siedmiu stopniach, by wkroczyć do przedsionka i poprzez palmy zwycięstwa swojego sposobu życia i wysiłków osiągnąć wieczne zwycięstwo⁷³.

Przytoczony fragment uzmysławia, na czym w praktyce polega interpretacja tropologiczna. Strydończyk wychodzi od opisu architektury, by w kolejnym kroku odnieść poszczególne elementy deskrypcji do osoby wierzącego i jego życia. Punktem zwrotnym, który przenosi uwagę z budowli na człowieka, jest wyraz *problemata*, który – jak można sądzić dla zwrócenia uwagi czytelnika – święty pozostawia w zapisie greckim. W pierwszym znaczeniu προβλήματα to elementy wystawione naprzód, części wystające, co odpowiada opisowi świątyni, gdzie mowa o stopniach, propylejach, przedsionku i oknach⁷⁴. Określenie posiada jednak dalsze zakresy semantyczne i daje się tłumaczyć jako ‘zadanie, zagadnienie’ i wreszcie ‘problem’⁷⁵. To ostatnie znaczenie upowszechniło się w wielu językach z polskim włączeniem. Dwuznaczność pojęcia pozwala przenieść Hieronimowi perspektywę z oglądu budowli na ludzkie życie. Uznaje zatem problemy za miejsca oświecenia i podkreśla, że nie są wiecznotrwałe – każdy ma swoją miarę. Uznaje następnie, że długość życia przekłada się na zdobywanie poszerzonego sposobu myślenia, czy też – trzymając się bliżej tekstu – „przestrzeni bardziej Bożego odczuwania” (*divinioris sensus latitudo*) i prowadzi do mądrości⁷⁶. Prezentuje ją, nawiązując do treści Księgi Przysłów, gdzie „Mądrość woła na ulicach, na placach głos swój podnosi” (Prz 1,20). Ostatecznie po siedmiu stopniach doprowadza ona człowieka do progu wieczności. Co kryje się poza nim, święty przedstawia w dalszym wywodzie, gdzie przechodzi od tropologii do sfery, którą opisał jako *intelligentia spiritualis*⁷⁷.

⁷³ Hieronimus, *Commentarii in Ezechielem* 12, 40, CPL 587, 805-811, 819-826, PL 25, 387 (tł. własne).

⁷⁴ Zob. πρόβλημα, w: *Słownik grecko-polski*, t. 3, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1962, s. 634.

⁷⁵ πρόβλημα, s. 634.

⁷⁶ Hieronimus, *Commentarii in Ezechielem* 12, 40, PL 25, 387.

⁷⁷ Hieronimus, *Commentarii in Ezechielem* 12, 40, PL 25, 388-395.

Komentarz Hieronima uzmysławia, że komentowanie Biblii w omawianej tu postaci stwarza możliwość szerokiego spektrum interpretacji. Sam prezbiter jest bardzo zwięzły w eksplikacjach, co zresztą uważa za charakterystyczną dla siebie cechę⁷⁸. Nie wyjaśnia zatem, jakie znaczenie ma w tekście Ezechiela jubileusz, siedem stopni czy palmy. Jego pomysł zostaje jednak podjęty choćby przez Grzegorza Wielkiego, który każdy z tych elementów omawia z osobna⁷⁹. Strydończyk nazywa tropologię „przeogromnym morzem dla rozważań” (*latissimum disputationis pelagus*), sam – jak podkreśla – usiłuje jednak objąć treści niczym na obrazku⁸⁰. Nie ma jednak nic przeciwko rozbudowanym eksplikacjom, o ile są poprawne.

Za zasadniczą w stosowaniu moralnej wykładni tekstu można uznać zasadę, jaką Hieronim wyraża w komentarzu do Księgi Habakuka: „Historia jest ścisła i nie dopuszcza dywagacji. Tropologia – wolna i ograniczona jedynie tymi zasadami, by trzymać się pobożności w myśleniu oraz treści wypowiedzi i na siłę nie łączyć rzeczy wysoce ze sobą sprzecznych”⁸¹. Dwa warunki sformułowane pozytywnie, by nie odbiegać od sensu tekstu biblijnego i interpretować go w duchu pobożności, oraz jeden negatywny, by nie wiązać ze sobą treści antytetycznych, można uznać za „prawa tropologii” (*leges tropologiae*), którym to sformułowaniem Hieronim posługuje się często, nie tłumacząc jednak jego znaczenia. Jest jednak świadomy, że w dywagacjach można przekroczyć właściwą miarę. W dziele *Commentarii in Isaiam* podkreśla, że wykładnia duchowa musi opierać się na zrozumieniu tekstu w porządku historii. Ci, którzy nie przeprowadzają poprawnej egzegezy – jak stwierdza – błędzą w pismach „w szaleństwie błędu”⁸². W tym samym dziele mówi, że tropologia może być nazbyt rozległa (*latissima*) i nie do rozwikłania (*inextricabilis*)⁸³. W traktacie *Contra Ioannem Hierosolymitanum* daje

⁷⁸ Hieronymus, *Commentarii in Ezechielem* 10, 33, PL 25, 324: „Nunc veniamus ad tropologiam, et iuxta consuetudinem nostram, latam disputationem stringamus potius quam disseramus”.

⁷⁹ Gregorius Magnus, *Homiliae in Ezechielem* 2, 7, 4-8, PL 76, 1014-1017; 2, 5, 22, PL 76, 997-998.

⁸⁰ Hieronymus, *Commentarii in Ezechielem* 9, 30, PL 25, 290.

⁸¹ Hieronymus, *Commentarii in Abacuc* 1, 1, PL 25, 1281-1282: „Historia stricta est et evagandi non habet facultatem. Tropologia libera, et his tantum legibus circumscripta, ut pietatem sequatur intelligentiae sermonisque contextum, nec in rebus multum inter se contrariis violenta sit copulandis” (tł. własne).

⁸² Hieronymus, *Commentarii in Isaiam* 5, 13, 19, CPL 584, 7.

⁸³ Hieronymus, *Commentarii in Isaiam* 3, 7, 21, CPL 584, 47.

nawet przykład tego rodzaju opracowań. Jak podaje, niekiedy alegoryzowano tekst Księgi Rodzaju mówiący o raju w ten sposób, iż całkowicie odrywano się od sensu literalnego. Drzewa rajskie miały zatem symbolizować anioły, a rzeki – moce niebieskie. I konkluduje, że przez taką interpretację burzy się cały przekaz biblijny⁸⁴. Święty nie był odosobniony w krytyce orygenistów, którzy byli autorami przywołanych pomysłów. Podobne opinie o ich dorobku wyrażali Bazyli Wielki, Jan Chryzostom, Augustyn i inni⁸⁵.

5. Konkluzja

Przegląd źródeł przekonuje, że Hieronim ze Strydonu stosował tropologię jako autonomiczną metodę hermeneutyki tekstu biblijnego. Co więcej, opisał, na czym polega tego rodzaju interpretacja i jakimi rządzi się prawami. W swej refleksji nie był odosobniony, ponieważ inni Ojcowie jego czasów także zajmowali się typologizacją sensów Pisma Świętego. Sam Hieronim zapowiada na ogół wprost, iż odstępuje od wykładni historycznej i literalnej na rzecz moralnej. Jako sygnalizatory stosuje z dużą częstotliwością *termini technici*, to znaczy sam wyraz „tropologia” i jemu pokrewne. Co istotne, dystansuje się od retorycznego rozumienia tych pojęć, podobnie zresztą, jak i od utożsamiania ich z alegorią. Jak podkreślano, nie tylko jest krytyczny co do nadużywania symbolizmu w środowisku aleksandryjskim, ale porzuca także pojmowanie „drogi środka” opisane przez Orygenesesa, jakkolwiek od niego właśnie przejął zasady hermeneutyki biblijnej, co do czego dzisiejsi uczeni są zgodni. Pisma epistolarne świętego zdają się przekonywać, że jego rozumienie zjawiska pogłębiało się w czasie. O ile w liście do Rufina tropologia pojawia się jako synonim wykładni typologicznej (*typici intellectus*) i alegorii, w pozostałych pismach doktor bardzo wyraźnie przesuwając punkt ciężkości ku ujmowaniu jej jako interpretacji wyjaśniającej tajemnice ludzkiego życia i postępowania⁸⁶. Zdefiniowanie tropologii jako sensu moralnego można uznać za osiągnięcie Hieronima bądź też za

⁸⁴ Hieronimus, *Contra Ioannem Hierosolymitanum* 7, CPL 612, 42.

⁸⁵ Zob. [C. De La Rue – C.V. De La Rue], *Praefatio*, w: Origenes, *Opera omnia*, PG 12, 37-42.

⁸⁶ Zob. Hieronimus, *Ep.* 74, 2, PL 22, 682; 74, 6, PL 22, 685, tł. J. Czuj, Hieronim ze Strydonu, *Listy*, t. 2, Warszawa 1953, s. 145, 150. Twierdzenia zawarte w liście wydają się mało miarodajne dla całokształtu nauczania Hieronima, ponieważ sam uspra-

koncepcję specyficzną dla hermeneutyki jego czasów, ponieważ pojawia się ona również u innych pisarzy przełomu IV i V wieku. Bezsprzecznie święty cenił ten model hermeneutyczny i był zwolennikiem tezy, że tekst Biblii odsłania swą prawdę, gdy podlega wykładni tropologicznej⁸⁷. Zwracał na to uwagę, mówiąc zwłaszcza o psalmach⁸⁸. W obrębie pism nowotestamentalnych był natomiast bardziej powściągliwy w jej stosowaniu, co – jak nadmieniono – było jego świadomym wyborem. Jak można domniemywać, ostateczną racją nobilitującą w oczach Hieronima omawiany tu model hermeneutyczny był fakt, że posługiwał się nim sam Chrystus Pan⁸⁹.

Tropologiczna interpretacja tekstów poprzedziła w czasie prezbitera ze Strydonu i znalazła swe miejsce zwłaszcza w pisarstwie Orygenesesa, z którego Hieronim wiele zaczerpnął. Także Aleksandryczyk nie był wynalazcą wykładni moralnej, lecz – co potwierdzają testimonia Ojców – należy jej szukać w środowisku przedchrześcijańskim, zwłaszcza pośród sofistów. Jest to o tyle istotne, że zgodnie z uwagami poczynionymi na wstępie współczesne opracowania wiążą tropologię przede wszystkim z egzegezą średniowiecza. Jak starano się wykazać, pisarze tego czasu podejmują na ogół i tezy teoretyczne, i ich ilustracje z dorobku Ojców Kościoła. Nie wyklucza to oczywiście rozwoju, a przede wszystkim upowszechnienia koncepcji. W pełni słuszna wydaje się zatem opinia Charleusa Kannengiessera, iż epoka wieków średnich, zwłaszcza w kulturowym kręgu łaciny, przejęła rozumienie tropologii odziedziczone po starożytności chrześcijańskiej⁹⁰. Jakkolwiek zatem dyskusja wokół hermeneutyki sensów skupiała się dotąd na kolejnych etapach dziejowych, metoda stanowiła wówczas raczej rodzaj dziedzictwa. Sami Ojcowie Kościoła korzystali już bowiem z całkowicie wykształconej hermeneutyki, która rozwijała się na przestrzeni czasu i miała swoich wybitnych przedstawicieli.

Dotychczasowe uściślenia skłaniają do wyrażenia kilku postulatów. Dla większej rozpoznawalności interpretacji moralnej warto termin „tropologia” poddać spolszczeniu i pozostawiać go w tłumaczeniach w tej wersji. Translacje, w których wykorzystuje się różnorodne wyrazy pokrewne, sprawiają, że zjawisko staje się nierozpoznawalne w dorobku po-

wiedliwia się z jego treści w zakończeniu pisma, tłumacząc, że opracował tekst, gdy był długotrwale chory.

⁸⁷ Hieronymus, *Commentarii in Osee* 3, 10, CPL 589, 339.

⁸⁸ Hieronymus, *Commentarii in Psalmos* 89, CPL 592, 117.

⁸⁹ Hieronymus, *Commentarii in Isaiam* 3, 6, 9, CPL 584, 99.

⁹⁰ Kannengiesser, *Handbook of Patristic Exegesis*, s. 256.

szczególnych Ojców Kościoła. Nie bez znaczenia jest także świadomość, że określenie posiada kilka zakresów semantycznych, które – choć zbliżone do siebie – nie są jednoznaczne. Dobrze zatem odróżniać tropologię jako teorię figur retorycznych od tej, która opisuje patrystyczną interpretację Pisma Świętego. Ta ostatnia spotyka się niekiedy z krytyką współczesnych egzegetów, lecz nie można jej pominąć zwłaszcza w badaniach antycznego pisarstwa, ponieważ dla przedstawicieli tego okresu była to jedna z ważniejszych metod wykładu Biblii. Zwracał na to uwagę przywołany na początku studium Henri de Lubac. Zgodnie z relacją Roberta Louisa Wilkena kardynał wypowiadał się nader krytycznie o wszystkich, którzy uważają, iż egzegeza Ojców Kościoła jest przestarzała, naiwna lub dziecinna i winna pozostać jedynie w kręgu badań historycznych⁹¹. Warto wreszcie podkreślić, że wykładnia moralna jest wyrazem tego, co obecnie określa się mianem „myśli katolickiej” (*Catholic thought*), i to w stopniu na tyle istotnym, że teoria duchowych sensów biblijnych znalazła swe miejsce w wykładzie Katechizmu Kościoła Katolickiego (KKK 115-118).

Bibliography

Sources

- Amalarius Symphosius, *De Ecclesiasticis officiis*, PL 105, 985-1242.
 Arnobius Iunior, *Conflictus cum Serapione*, CPL 239.
 Augustinus Hipponensis, *De civitate Dei*, CSEL 40, tł. W. Kubicki, Święty Augustyn, *Państwo Boże*, Kęty 1998.
 Augustinus Hipponensis, *De doctrina Christiana*, PL 34, 15-122, tł. J. Sulowski, Święty Augustyn, *De doctrina Christiana. O nauce chrześcijańskiej*, Warszawa 1989.
 Augustinus Hipponensis, *De Genesi*, PL 34, 215-486.
 Beda Venerabilis, *De tabernaculo*, PL 91, 393-498.
 Bonaventura Sanctus, *Opuscula varia theologica*, t. 5, Quaracchi 1891.
 Cassianus Joannes, *Conlationes*, CSEL 13, tł. A. Nocoń, Jan Kasjan, *O wiedzy duchowej. Rozmowa XIV z ojcem Nesterosem*, Tyniec 2011.
 Clemens Alexandrinus, *Eclogae ex Scripturis Prophetiis*, PG 9, 697-728.
 Eucherius Lugdunensis, *Formulae spiritalis intellegentiae*, CSEL 31, 3-62.
 Gregorius Magnus, *Homiliae in Ezechielem*, PL 76, 785-1072.

⁹¹ R.L. Wilken, *Foreword*, w: H. De Lubac, *Medieval Exegesis. The Four Senses of Scripture*, t. 1, Edinburgh 1998, s. XII.

- Hieronymus Stridonensis, *Commentarii in Abacuc*, PL 25, 1273-1338.
- Hieronymus Stridonensis, *Commentarii in Ezechielem*, PL 25, 15-490; CPL 587.
- Hieronymus Stridonensis, *Commentarii in Isaïam*, CPL 584.
- Hieronymus Stridonensis, *Commentarii in Osee*, CPL 589.
- Hieronymus Stridonensis, *Commentarii in Psalmos*, CPL 592.
- Hieronymus Stridonensis, *Contra Ioannem Hierosolymitanum*, CPL 612.
- Hieronymus Eusebius, *Epistulae*, CSEL 55, PL 22, 325-1224, tł. J. Czuj, Hieronim ze Strydonu, *Listy*, t. 2, Warszawa 1953; J. Czuj, Hieronim ze Strydonu, *Listy*, t. 4, opr. M. Ożóg – H. Pietras, *ŻMT* 63, Kraków 2011.
- Isidorus Hispaliensis, *Sententiarum libri tres*, PL 83, 537-738.
- Justinus Philosophus, *Dialogus cum Tryphone Iudaeo*, PG 6, 471-800; *Corpus Apologetarum Christianorum Saeculi Secundi*, t. 2, tł. J.C.T. Otto, Jenae 1877, s. 1-499.
- Origenes, *De principiis*, PG 11, 115-414.
- Rabanus Maurus, *Commentarii in Exodum*, PL 108, 9-246.
- Richardus a Sancto Victore, *Exegetica (Nonnullae allegoriae Tabernaculi Foederis)*, PL 196, 191-202.
- Rufinus Aquileiensis, *Commentarius in Amos prophetam*, PL 21, 1057-1104.
- Thomas de Aquino, *Quaestiones de quodlibet*, w: <https://www.corpusthomicum.org/iopera.html> (dostęp: 04.09.2023).
- Thomas de Aquino, *Summa Theologiae*, w: <https://www.corpusthomicum.org/iopera.html> (dostęp: 04.09.2023).
- Verecundus Iuncensis, *Commentarii super Cantica Ecclesiastica*, w: *Spicilegium Solesmense* [...], t. 4, ed. J.B. Pitra, Parisii 1858, s. 1-131.

Studies

- Altaner B. – Stuiber A., *Patrologia*, tł. P. Pachciarek, Warszawa 1990.
- Ankersmit F.R., *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley – Los Angeles – London 1994.
- Bellarminus R., *De Verbo Dei*, Moguntiae 1842.
- Canellis A., *Jerome's hermeneutics: how to exegete the Bible?*, w: *Patristic Theories of Biblical Interpretation. The Latin Fathers*, red. T. Toom, Cambridge 2016, s. 49-76.
- Collobert C., *Philosophical Readings of Homer: Ancient and Contemporary Insights*, w: *Logos and Muthos: Philosophical Essays in Greek Literature*, red. W. Wians, Albany 2009, s. 133-160.
- Contreni J., *99.08.13, Lubac, Medieval Exegesis*, t. 1: *The Four Senses of Scripture*, w: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/tmr/article/view/14822/20940> (dostęp: 03.09.2023).
- Davidson S., *Sacred Hermeneutics Developed and Applied*, Edinburgh – London – Dublin 1843.
- Dively L.E., *The Soul and Spirit of Scripture within Origen's Exegesis*, Boston 2005.

- Donner G.S., *Sententiarum de miraculis Jesu Christi recensum Patribus sex priorum saeculorum*, Lipsiae 1810.
- Hieronim ze Strydonu, w: *Nowy Słownik Wczesnochrześcijańskiego Piśmiennictwa*, red. M. Starowieyski – J.M. Szymusiak, Poznań 2018, s. 436-447.
- Huetius P.D., *Origeniana*, w: Origenes, *Opera Omnia*, ed. De La Rue Carolus – De La Rue Carolus Vincentius, Lommatzsch Carolus Henricus Eduardus 23, Berolini 1846, s. 1-332.
- Hughes K.H., *The „Fourfold Sense”: De Lubac, Blondel and Contemporary Theology*, „Heythrop Journal” 42/4 (2001) s. 451-462.
- Jay P., *Saint Jérôme et le triple sens de l’Écriture*, „Revue d’Études Augustiniennes et Patristiques” 26 (1980) s. 214-227.
- Kannengiesser Ch., *Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in ancient Christianity*, Leiden 2004.
- Lubac De H., *Medieval Exegesis. The Four Senses of Scripture*, t. 1-2, tł. M. Sebanc – E.M. Macierowski Edinburgh 1998-2000; t. 3, Grand Rapids 2009.
- Lausberg H., *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tł. A Gorzkowski, Bydgoszcz 2002.
- [De La Rue Carolus – De La Rue Carolus Vincentius], *Praefatio*, w: Origenes, *Opera omnia*, PG 12, 9-42.
- Sion A., *Future Logic: Categorical and Conditional Deduction and Induction of the Natural, Temporal, Extensional, and Logical Modalities*, Vancouver Island 1990.
- Słownik grecko-polski*, t. 3, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1962.
- Szram M., *Duchowy sens liczb w alegorycznej egzegezie aleksandryjskiej (II-V w.)*, Lublin 2018.
- Topological Thought and Action*, red. M. Živković – J. Pelkey – J.W. Fernandez, b.m.w. 2022.
- Tropology*, w: *Collins English Dictionary*, w: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/tropology> (dostęp: 04.09.2023).
- Tzamalikos P., *Origen: Philosophy of History and Eschatology*, Leiden 2007.
- Weissenbach J., *De eloquentia Patrum*, t. 2, Augustae Vindelicorum 1775.
- Wilken R.L., *Foreword*, w: H. De Lubac, *Medieval Exegesis. The Four Senses of Scripture*, t. 1, Edinburgh 1998, s. I-XII.
- Wood S.K., *Spiritual Exegesis and the Church in the Theology of Henri De Lubac*, Eugene 1998.
- Young F.M., *Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture*, Cambridge – New York 1997.
- Zapletal V., *Hermeneutica Biblica*, Friburgi Helvetiorum 1897.
- Zieliński J., *Alegoria a alegoreza – przyczynek do dyskusji o poprawności terminów stosowanych w badaniach nad alegorezą grecką, żydowską i wczesnochrześcijańską*, „Vox Patrum” 86 (2023) s. 7-34.